

Характерной особенностью языка русской дипломатии – как в текстах письменной корреспонденции, так и в записях устных посольств – в конце XVI в. является употребление конструкции «л-причастие + связка 1 / 2 лица» в начале основной части документа, непосредственно вслед за интитуляцией и инскрипцией:

*Брата нашего великого г(о)с(по)д(а)ра Стефана, Божю м(и)л(о)стю короля польского и великого кн(я)зя литовского, русского, прусского, жомоитского, мазовецкого, кн(я)жати седмиградского и иных, послу его пану Михаилу Богдановичу Гарабурде, каштеляну менскому, ответъ даемъ бояры нашими <...(перечисление)...> **Говориль еси намъ от брата нашего от Стефана короля, на посольстве о нашей отчине** [5, 9, с. 22].*

Такая конструкция здесь выполняет роль своего рода скрепы, обеспечивая непосредственную связь того, что было ранее сказано / написано адресатом, и актуальной реакцией адресанта, что в полной мере соответствовало значению перфектной формы.

Эта функциональная особенность, вероятно, способствовала закреплению предикации «л-причастие + связка 1 / 2 лица» как структурообразующего элемента основной части русских дипломатических текстов с последующей ее трансформацией в формулярное клише: каждый тезис адресата вводится в ответный документ с помощью однотипной конструкции. Ср.:

И в тои грамоте писали есте ко г(о)с(по)д(а)ру н(а)шому, къ его царьскому величеству, и къ намъ, его г(о)с(по)д(а)рским бояромъ <...>

А въ грамоте своєї к нам писали есте о том же деле, о зезде на рубежъ г(о)с(по)д(а)ра н(а)шого бояр болших и Пановъ Рад болших <...>

А што писали есте къ г(о)с(по)д(а)ру н(а)шому, къ его царьскому величеству, и къ намъ, его г(о)с(по)д(а)рским бояромъ <...> [5, 32, с. 68–69].

При этом стоит заметить, что вне структурообразующей формулы в этом же документе л-причастие писали употребляется не со связкой, а с местоимением:

штобъ г(о)с(по)д(а)рь н(а)шъ, великии г(о)с(по)д(а)рь царь и великии князь, тое дело, што вы, братья наши, писали въ своєї грамоте не по прежнему обычаю, оставилъ [5, 32, с. 68].

Важно обратить внимание и на то, что употребление «вежливых», «братских» и других типов номинаций, выполняющих конкретно-референтную функцию, в дипломатических посланиях конца XVI в. характерно лишь при местоимениях 1 / 2 лица:

А мы, бояре господарские, никому ни о чем не посылаемъ [5, 11, с. 26];

ты, Жыгимонт король, послом своим далъ полную науку [5, 66, с. 60].

Однако в послании боярина Бориса Годунова английской королеве Елизавете употребление конкретизирующей номинации отмечается при связочном элементе:

Прислала еси, государыня, ко мнѣ свою жаловальную любительную грамоту съ посломъ своимъ, съ Елизаромъ Флечеромъ, <...> и что еси, государыня, писала ко мнѣ въ своєї грамотъ <...> [3, 69, с. 354].

При этом стоит заметить, что «вежливая» номинация независимо от порядка элементов конструкции «связка 1 / 2 лица + л-причастие» занимает позицию только после связки и никогда – после л-формы, что сопоставимо с синтаксической функцией приложения в приведенных выше конструкция «местоимение 1 / 2 лица + л-причастие» и является весомым аргументом в пользу не только функционального, но и грамматического тождества *ты / еси, мы / есмя (есмо)* и т. д.

Еще одной заметной сферой функционирования предикаций «л-причастие + связка 1 / 2 лица» в русских дипломатических текстах конца XVI в. являются стандартные документы с традиционно сложившимся формуляром, как, например, верительные грамоты. Ср.:

Послали есмо на съемъ на елекцию Коруну Полское и Великого Князства Литовского пословъ своихъ великихъ <...> [5, 37, с. 79];

Послали есмо к тебе, к Жыгимонту королю полскому и великому князю литовскому, пословъ своихъ великихъ <...> [5, 65, с. 156].

Таким образом, в русских дипломатических текстах конца XVI в. двучленные предикативные конструкции «местоимение

1 / 2 лица + л-причастие» и «связка 1 / 2 лица + л-причастие» вполне сопоставимы в количественном отношении. Однако несмотря на это, а также на развившуюся вследствие трансформации грамматического значения форм перфекта функциональную синонимию связок и личных местоимений, в употреблении рассматриваемых предикаций обнаруживаются существенные различия: в отличие от конструкций «местоимение 1 / 2 лица + л-причастие» конструкции «л-причастие + связка» в русских дипломатических текстах конца XVI в. используются в основном как обусловленные традицией устойчивые элементы формуляра.

Список использованной литературы

1. Зализняк, А. А. Древнерусские энклитики / А. А. Зализняк; Рос. акад. наук, Ин-т славяноведения. – М.: Яз. славян. культур, 2008. – 279 с.
2. Маркова, Т. Д. Древнерусский перфект в аспекте реализации функционально-семантической категории темпоральности / Т. Д. Маркова // Вестник ЮрГГПУ. – 2013. – № 1. – С. 247–259.
3. Толстой, Ю. В. Первые сорок лет сношений между Россией и Англией, 1553–1593 / Грамоты, собранные, переписанные и изданные Юрием Толстым. – Санкт-Петербург: Тип. и хромолит. А. Траншеля, 1875. – 563 с.
4. Хабургаев, Г. А. Судьба вспомогательного глагола древних славянских аналитических форм в русском языке / Г. А. Хабургаев // Вестн. Моск. ун-та. Сер.: Филология. – 1978. – № 4. – С. 42–53.
5. Lietuvos Metrika. – Vilnius: Mokslo ir enciklopediju leidykla. – Кнуга 594: (1585–1600) / Lietuvos istorijos institutas; parengė Algirdas Baliulis. – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006. – 300 p.

УДК 811.161.3

КАНТЭКСТУАЛЬНА АБУМОЎЛЕНАЯ СІНТАКСІЧНАЯ ДЭРЫВАЦЫЯ

Чайка Наталля Уладзіміраўна

прафесар кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі ўстанова адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка»; доктар філалагічных навук, прафесар (г. Мінск, Рэспубліка Беларусь)

Артыкул прысвечаны вывучэнню ключавой тэндэнцыі ў сінтаксічнай сістэме сучаснай беларускай мовы – кантэкстуальна абумоўленым сінтаксічным дэрыватам. У сучасным свеце неабходнасць інфармацыйнага акцэнтавання і аналітызму прадуцьева значную колькасць сінтаксічных дэрыватаў – няпоўных і эліптычных канструкцый. У артыкуле разглядаюцца кантэкстуальна абумоўленыя сінтаксічныя дэрываты – няпоўныя сказы і іх структурна-сэнсавая арганізацыя.

Структурная арганізацыя канструкцый з эліпсісам дзеяслова вывучалася прадстаўнікамі розных сінтаксічных школ і напрамкаў. Даследавалася іх будова ў аспекце паўната-непаўната (В.А. Белашапкава, М.Я. Блох), камунікатыўная арганізацыя канструкцый з эліпсісам дзеяслова (А.І. Валакіціна, Д.А. Салькова), з'ява непаўнаты кваліфікавалася як праява імпліцытнага ў мове (А.І. Шендэльс і інш.).

У сінтаксічнай сістэме беларускай мовы шырока функцыянуюць складаныя сінтаксічныя канструкцыі з эліпсісам выказніка, якія кваліфікуюцца намi як поліпрэдыкатыўны тып. Поліпрэдыкатыўны тып падзяляецца на відавыя класы ў адпаведнасці з тыпалагічна істотнай прыкметай – спосабам кампенсацыі сэнсу сказа. У дадзеным выпадку ў якасці параметра відавой класіфікацыі выступае сінтаксічная сувязь (паратаксічная або гіпатаксічная) і спосаб яе выражэння – імпліцытны або экспліцытны. Відавочна, што ў якасці кампенсаторнага кампанента ў падобных канструкцыях выступаюць наступныя фактары: канстантная маркіроўка семантыкі або монафункцыянальнае характар паказчыка семантыкі ў адной з прэдыкатыўных частак, анафарычная адсылка да кампанента адной з прэдыкатыўных частак або да прэдыкатыўнай часткі ў цэлым, узаемадзеянне кампанентаў з рэфэрэнтным значэннем пры супраціўных адносінах, даданыя часткі, што выконваюць ролю разгоруэтага дапаўнення або акалічнасці ў адносінах да эліпсаванага выказніка галоўнай часткі (пры аб'ектных або акалічных адносінах). Сказанае вышэй абумоўлівае **мэту даследавання** – выявіць структурную тыпалогію канструкцый з сінтаксічнай непаўнаты і зрабіць іх відавую градацыйную класіфікацыю.

Да ситуацыйных адносыцца няпоўныя сказы з апушчаным адным або некалькімі кампанентамі структуры. Узнаўляюцца прапушчаныя члены з дапамогай агульнай сітуацыі маўлення або на аснове семантычнага ўзаемадзеяння кампанентаў. У сітуацыйных няпоўных сказах адсутнічае паўтор апушчанага кампанента. Напрыклад, з агульнай сітуацыі маўлення зразумела, што ў сказе *Васіль Дастаў вядро, пераліў у сваё, аднёс у бок ад калодзежа, выліў на зямлю. – Гэта на тваю хату, Сёмка...* (А. Дудараў) апушчаны кампанент са значэннем перадачы матэрыяльных аб'ектаў. На пропуск указваюць і сінтаксічныя сувязі паміж матэрыяльна выражаным і апушчаным кампанентамі. Кампаненсация апушчанага члена ў сказе *Васіль(стаіць, сагнуўшыся, як пытальнік)...Прысядкі ёй трэба! З маім здароўем – «Лявоніху!»* (А. Дзялендзік) ажыццяўляецца на аснове ўзаемадзеяння кампанентаў *сагнуўшыся* і *«Лявоніху»*, у выніку чаго адбываецца семантычнае нападўненне незамешчанай сінтаксічнай пазіцыі.

Сітуацыя маўлення звычайна рэалізуецца ў словах аўтара або рэмарках, якія размяшчаецца перад няпоўным сказам *С а л д а т ы дастаюць свае кацялкі, рэжучь хлеб на пайкі. Разліваюць у кацялкі суп.*

З а л ы г і н. Зноў шрапнель!.. І з неба шрапнель, і ў кацялку! Ва ўсіх відах! (І. Мележ) або пасля яго *Т а т а. А я хачу, каб дзеці навучыліся думаць, мысліць, абагульняць, разумець сутнасць рэчаў, з'яў. У іх трэба выхоўваць інтэлект, розум, інтэлігентнасць. М а м а. Ха-ха! Інтэлігентнасць? Вось гэтым? (Халае афрыканскую статуэтку.)* (А. Макаёнак). Назіраюцца выпадкі, калі рэмаркі чаргуюцца з няпоўнымі сказами, ствараючы неабходную моўную сітуацыю, канкрэтызуючы іх іх сэнс: *Г а р л а х в а ц к і Пачынае разбіраць пошту, разрывае канверты, прабягае вачыма. Узяўшы чарговы канверт, чытае ўслых. – «Аляксандру Пятровічу Чарнаву...» – З Масквы... Мусіць, водзьмі на яго працу... Цікава, цікава... (Раздзірае канверт і глядзіць на подпіс). – Так і ёсць, прафесар Анікееў (Чытае). – «Паважаны Аляксандр Пятровіч! Папярэдняе азнамленне з Вашай працай дае нам падставу заявіць, што яна мае не толькі навуковае, але і глыбокае практычнае значэнне. (Углыбіўшыся ў пісьмо, прачытвае ўголас асобныя фразы з яго). – Гэтыя нашы меркаванні апраўдаліся Вашай працай...» – Гм... Бачыш ты!.. (Думае). – Паважаны Аляксандр Пятровіч... А чым жа я не Аляксандр Пятровіч? Самы сапраўдны Аляксандр Пятровіч, хоць у пашпарт паглядзі... (К. Крапіва). З ё л к і н (адзін). За каго ж гэта бяруцца? Называлася Широкая вуліца... Хто ж там жыве з нашых? (Наморшчыўшы лоб, стараецца прыпомніць, потым дастае з кішэнкі блакнот і паспешна гартае). Аляксандр Пятровіч Чарнаву – Широкая, 23. Вось табе і выдатны вучоны! Даскакаўся, галубок! Шкада толькі, што гэта здарылася не перад маім дакладам. (Да цёці Каці, што ўвайшла з папяросамі). Цёця Каця, чулі навіну? (К. Крапіва).*

Сітуацыйныя няпоўныя сказы падзяляюцца на некалькі груп у залежнасці ад таго, які член апускаецца і, адпаведна, кампенсуецца сітуацыйнай маўлення. Назіраюцца канструкцыі з апушчаным дзейнікам: *Калідор. Уваходзяць Ч а р н а в у с і В е р а з «Правдой» у руцэ. В е р а. Чыталі сёння «Праўду»?* (К. Крапіва). У сказе сітуацыя маўлення ўказвае на апушчаны дзейнік – займеннік *Вы*. Назіраюцца выпадкі, калі няпоўны сказ кваліфікуецца як сітуацыйны дзякуючы змене формы прэдыката: *Да дзвярэй кабінета падыходзіць З ё л к і н. З ё л к і н (цягне за ручку дзвярэй). Замкнёна* (К. Крапіва).

Часцей у сітуацыйных сказах апускаецца *выказнік*, кампенсация якога ажыццяўляецца шляхам усходнага ўказання на сэнс прэдыката. Напрыклад, у рэмарках *Г а р л а х в а ц к і накіроўваецца да дзвярэй кабінета, потым спыняецца. – Аляксандр Пятровіч, можна вас на хвілінку?* (К. Крапіва); *У прыёмнай – сакратар-машыністка Стэла – кароўная дзяўчына, якая імкнецца перагнаць праерс ва ўсім. Каля яе ўецца малады чалавек. Яны ў нечым вельмі падобныя. Яна натура чуллівая. У калідоры нешта грохнула і разбілася. На дробныя звонкія асколкі. І Стэла спалохалася, войкнула і прыпала да Гарыка. С т э л а. Ой! Нешта ўдрузе... На дробныя асколкі!* (А. Макаёнак) згадваюцца лексемы *накіроўваецца, грохнула*, якія ўказваюць на семантыку апушчаных *выказнікаў – зайсці, разбілася*.

Радзей прапускаецца ў сітуацыйных канструкцыях *дапаўненне*, кампенсация якога ажыццяўляецца таксама на ўзроўні слоў аўтара або рэмаркі: *Нечаканы стук у дзверы. Хведар Паўлавіч і Кудасаў спужаліся.*

Р а я (прыбгае з кухні). Я ж гаварыла! Федзя! У х в а т а ў. Прыбраць!!! (А. Макаёнак); *Ухватаў перасоўвае цяжкую шафу, каб закрыць дзверы суседкі. Мог падарвацца. І што прыдало яму столькі сілы? У х в а т а ў. І не смей раскупорыць!* (А. Макаёнак); *Р а я (ставіць на стол снядак). Федзя! Падгледзіць хто-небудзь... К у д а с а ў. А мы павінны быць акуратнымі. (Зачыняе дзверы на зашчэпку і ў замочную шчыльную затыкае карандашом насавічок)* (А. Макаёнак); *Н і ч ы п а р (падыходзіць да стала, паказвае пальцам на костку). Можна прыбраць?..* (К. Крапіва).

Асобную групу складаюць няпоўныя сітуацыйныя сказы, у якіх апускаецца прэдыкатыўная аснова цалкам. У такіх выпадках экспліцытна выражаецца адзін член – акалічнасць мэты: *А гэта на тваю хату, Іван... (Вяртаецца, зноў дастае вяду). Думаеш, глупствам займаюся? Няма каму вяду з калодзежа браць... Раз'ехаліся ўсе... А калодзеж жывы павінен быць... (А. Дудараў); З яго чэрпаць трэба, каб і вада жывой была... Во я і выбіраю яе штодня... За былых сваіх суседзяў, за дзяцей іх і за свайго сына... (Аднёс вядро, выліў). На тваю хату, Пятрок... (А. Дудараў), прычыны: *Б у с ь к о (спяхмурнеў, трагічна). За што?! (Вымае з кішэнкі пяцёрку, падае Гарыку, той круціць галавой. Дастае з другоай, трэцяй і так з шасці кішэнняў па пяцёрцы). За што?! (А. Макаёнак); Ч а р н а в у с. Вашу чэсную руку. (Горача паціскае і нечакана цалуе ёй руку. Вера сканфузілася). Выбачайце, па шырастарці (К. Крапіва), спосаб дзеяння: *Прымчалася Стракаша-верталёвік. С т р а к а з а. Хутчэй! Хутчэй! На мальве напалі еусені! (Г. Каржанеўская); Т у л ь г а (да дзвярэй кабінета). Атрымаеш ты ў мяне навуковую ступень. Дзверы адчыняюцца. Тульга адскакае ўбок і прымае звычайны баязлівы выгляд. Уваходзіць Г а р л а х в а ц к і. Ну, як? (К. Крапіва) або мадальны дзеялоў: *Н е з н а ё м а я ж а н ч ы н а. Я-то крыху чула пра яго. (Падыходзіць да кабінета і намерваецца пастукаць. Дзверы адчыняюцца і высоўваецца Гарлахаваці. Можна, таа-рыш дырэктар? У вас, казалі, для машыністкі работа ёсць? (К. Крапіва).****

Як паказалі назіранні, пропуск *выказніка* часта назіраецца ў кантэкстуальных сінтаксічных канструкцыях. Універсальнасць падобнай з'явы абумоўлена структура-сінтаксічнымі фактарамі: канстантнай маркіроўкай семантыкі або монафункцыянальным характарам паказчыка семантыкі ў адной з прэдыкатыўных частак, анафарычнай адсылкай да кампанента адной з прэдыкатыўных частак або да прэдыкатыўнай часткі ў цэлым, ўзаемадзеяннем кампанентаў з рэфэрэнтным значэннем пры супраціўных адносінах, даданымі часткамі, што выконваюць ролю разгорнутага дапаўнення або акалічнасці ў адносінах да апушчанага *выказніка* галоўнай часткі (пры аб'ектных або акалічнасных адносінах), ўзаемадзеянне кампанентаў у якіх ажыццяўляецца на аснове сінтаксічных сувязей і адносін, што ўласцівы поліпрэдыкатыўнай сінтаксічнай адзінцы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Белошапкова, В. А. Сложное предложение в современном русском языке : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / В. А. Белошапкова ; Моск. гос. ун-т. – М., 1970. – 20 с.
2. Блох, М. Я. Неполное и вторично-полное предложение как строевые элементы разговорной речи / М. Я. Блох // Теория и практика лингвистического описания разговорной речи : межвуз. сб. науч. тр. / Горьк. гос. пед. ин-т, Горьк. гос. пед. ин-т иностр. яз. ; редкол.: Ю. М. Скребнев (отв. ред.) [и др.]. – Горький, 1987. – С. 13–20.
3. Божок, И. А. Семантическая организация эллиптических предложений / И. А. Божок // Семантика слова и семантика высказывания : межвуз. сб. науч. тр. / Моск. обл. пед. ин-т ; редкол.: П. А. Лекант (отв. ред.) [и др.]. – М., 1989. – С. 22–32.
4. Волокитина, А. И. Реализация коммуникативного динамизма в сверхфразовом единстве / А. И. Волокитина // Функциональный аспект единиц языка : межвуз. сб. науч. ст. / Самарск. гос. ун-т ; редкол.: А. И. Волокитина (отв. ред.) [и др.]. – Самара, 1992. – С. 27–33.
5. Салькова, Д. А. Некоторые вопросы омонимии и многозначности синтаксических конструкций. (На материале немецких придаточных предложений с союзами *ais, dab, wie, als dab, als wenn*) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Д. А. Салькова ; Первыи Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. – М., 1967. – 20 с.
6. Шендельс, Е. И. Имплицидность в грамматике / Е. И. Шендельс // Проблемы синтаксической семантики : материалы науч. конф. / Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. ; В. Г. Адмони [и др.]. – М., 1976. – С. 263–265.